

Anna Paluch

Kancelaria Kubas, Kos, Gałkowski – Adwokaci, Kraków

anna.aleksandra.paluch@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8488-0006>

Wpływ prawomocnego wyroku orzekającego o rozwiązaniu małżeństwa przez rozwód na ważność i skuteczność rozrządzeń *mortis causa* na rzecz (byłego) małżonka dokonanych w czasie trwania małżeństwa

<http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2022.038>

1. Wstęp

Małżeństwo jest szczególnym stosunkiem cywilnoprawnym, charakteryzującym się więzią duchową, fizyczną i gospodarczą między małżonkami¹. Oznacza ono zatem swego rodzaju wspólnotę małżonków. W tak pojętym związku pojawiają się wzajemne oczekiwania małżonków nie tylko w odniesieniu do wspólnego życia, lecz także w ramach prawa spadkowego, a więc na płaszczyźnie wykraczającej poza czas życia jednego z małżonków². Cechami

¹ Na temat instytucji małżeństwa zob. szeroko J. Pawliczak, w: *Komentarze prawa prywatnego*, t. 5: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2017, s. 202–204, pkt 1–9, s. 209–215, pkt 29–51.

² Por. R. Casas Vallés, *Las disposiciones testamentarias en favor del cónyuge y las vicisitudes del matrimonio (Sobre el art. 132 del Código de Sucesiones de Cataluña [1])*, „Anuario de derecho civil” 1993, nr 4, s. 1747. O pierwszorzędnej pozycji małżonka w prawie spadkowym świadczy fakt, że w wielu systemach

małżeństwa są trwałość i stabilność związku, ale jednocześnie nie mają one charakteru bezwzględnego. Małżeństwo nie jest bowiem nierozzerwalne – w przypadku spełnienia przesłanek określonych w przepisach prawa małżeństwo może ulec rozwiązaniu przez rozwód. Co do zasady w świetle art. 56 § 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego³ zupełny i trwałe rozkład pożycia prowadzi do możliwości orzeczenia rozwodu (z wyjątkiem sytuacji przewidzianych w art. 56 § 2 i 3 k.r.o.). Nierzadko występują więc sytuacje, w których dana osoba, pozostając w związku małżeńskim, sporządza testament na rzecz swego współmałżonka, a następnie małżonkowie rozwodzą się, lecz mimo to testator nie odwołuje sporządzonego wcześniej testamentu. Na tym tle rysuje się pytanie, czy prawomocne orzeczenie rozwodu wpływa w jakiś sposób na rozrządzenia na wypadek śmierci dokonane przez jednego małżonka na rzecz drugiego w czasie trwania małżeństwa, a jeśli tak, to jakiego rodzaju jest to wpływ – czy takie rozrządzenia stają się w chwili uprawomocnienia się orzeczenia rozwodu nieważne, czy bezskuteczne?

Doniosłość powyższego zagadnienia jest szczególnie istotna we współczesnych czasach, w dobie coraz większej częstotliwości zjawiska rozwodu. Zarysowany w tytule niniejszego artykułu problem nadal nie doczekał się jednak regulacji ustawowej – w polskim prawie cywilnym brakuje przepisów regulujących wprost powyższą kwestię, co otwiera pole do dalszej dyskusji naukowej. W szczególności należy postawić pytanie, czy rzeczywiście uzasadnione są

prawnych, w tym w Polsce, małżonek jest obok dzieci spadkodawcy osobą powołaną do dziedziczenia w pierwszej kolejności. Ustawodawca wychodzi zatem z założenia, że powszechnie występującym w społeczeństwie oczekiwaniem jest pozostawienie majątku przede wszystkim małżonkowi i dzieciom. W systemach prawnych, w których małżonek formalnie nie należy do kręgu spadkobierców ustawowych pierwszej grupy, na ogół albo ma on samodzielną pozycję spadkobiercy i dziedzicy w zbiegu ze spadkobiercami pierwszej grupy, a jego pozycja jest zasadniczo tożsama z tą, jaką zajmowałby, gdyby formalnie do spadkobierców pierwszej grupy należał (tak jest np. w Niemczech [§ 1931 ust. 1 BGB]), albo ma on dożywotnie prawo użytkowania majątku spadkowego, który dziedziczą spadkobiercy (tak jest np. w Hiszpanii [art. 834, 837, 838 Código civil (hiszpański kodeks cywilny) z dnia 24 lipca 1889 r., Gaceta de Madrid nr 206, z dnia 25 lipca 1889 r. ze zm., dalej: hiszpański k.c.]).

³ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jednolity: Dz.U. z 2020 r. poz. 1359), dalej: k.r.o.

poglądy mówiące o zasadności utraty mocy nieodwołanych rozrządzeń *mortis causa* na rzecz współmałżonka dokonanych w czasie trwania małżeństwa, następującej wskutek prawomocnego orzeczenia rozwodu. Niniejszy artykuł stanowi próbę odpowiedzi na tak postawione pytanie. Zawarta w tekście analiza rozwiązań *de lege ferenda* została poprzedzona omówieniem przepisów zawartych w porządkach prawnych wybranych państw Europy Zachodniej, w których analizowana kwestia została wprost uregulowana. Do tych państw należą: Niemcy, Szwajcaria, Francja i Portugalia. Ponadto przepisy regulujące wprost omawiany problem obowiązują także w niektórych wspólnotach autonomicznych Hiszpanii.

2. Ważność i skuteczność rozrządzeń *mortis causa* na rzecz byłego małżonka dokonanych w czasie trwania małżeństwa w świetle wypowiedzi polskiej doktryny

W polskiej doktrynie problem utraty mocy nieodwołanych rozrządzeń *mortis causa* na rzecz byłego współmałżonka dokonanych w czasie trwania małżeństwa jest przedmiotem niezbyt ożywionej dyskusji. Większość autorów zabierających w tej sprawie głos stoi na stanowisku, że rozrządzenia *mortis causa* dokonane na rzecz byłego małżonka jeszcze w czasie trwania małżeństwa *de lege ferenda* powinny tracić swą moc z chwilą orzeczenia rozwodu. Sporne natomiast pozostaje, w ramach jakich konstrukcji prawnych powinno dochodzić do owej utraty mocy.

W artykule poświęconym dziedziczeniu testamentowemu rozwiedzionego małżonka Andrzej Dyoniak wskazuje, że dziedziczenie testamentowe umożliwia spadkodawcy rozrządzenie majątkiem na rzecz osób mu bliskich lub takich, które zdaniem spadkodawcy w konkretnym przypadku powinny po nim dziedziczyć. W chwili sporządzania testamentu na rzecz współmałżonka współmałżonek ten należał do osób bliskich spadkodawcy, jednak później utracił ten przymiot, co zdaniem autora wynika z faktu, że przesłanką orzeczenia rozwodu jest trwały i zupełny rozkład wspólności małżeńskiej. Skoro więc rozwiedziony małżonek stał się wskutek

rozvodu osobą obcą spadkodawcy, to „dziedziczenie przez niego wprowadzałoby poważny dysonans w mechanizm dziedziczenia testamentowego”⁴. Na tej podstawie autor uważa, że były małżonek nie powinien dojść do dziedziczenia na podstawie testamentu sporządzonego w czasie trwania małżeństwa, i postuluje w tym zakresie stosowanie przepisów o błędzie (art. 945 § 1 pkt 2 Kodeksu cywilnego⁵), a w konsekwencji nieważność testamentu. Zdaniem autora występuje tutaj błąd co do pobudki, przejawiający się w tym, że testator błędnie zakładał, iż beneficjent rozrządzenia będzie jego małżonkiem również w chwili śmierci⁶. Jedynie w wyjątkowych sytuacjach, gdy w drodze wykładni testamentu uda się ustalić hipotetyczną wolę spadkodawcy co do tego, by mimo rozvodu były małżonek po nim dziedziczył, możliwe jest według autora utrzymanie testamentu w mocy⁷. *De lege ferenda* autor proponuje wyraźne uregulowanie tej kwestii przez przyjęcie rozwiązania znanego szwajcarskiemu ZGB i wprowadzenie sankcji nieważności dla rozrządzeń dokonanych na rzecz współmałżonka przed orzeczeniem rozvodu⁸.

Odmienne stanowisko prezentuje Witold Borysiak, którego zdaniem „ze względów konstrukcyjnych” nie powinno się stosować do omawianej sytuacji przepisów o błędzie. *De lege lata* rozrządzenia dokonane na rzecz byłego małżonka w czasie trwania małżeństwa pozostają zdaniem autora skuteczne, *de lege ferenda* autor postuluje jednak wprowadzenie regulacji prowadzącej do upadku skuteczności takich rozrządzeń, wskazując, że takie rozwiązanie w sposób pełniejszy chroniłoby rzeczywistą wolę testatora, a zarazem nie ograniczałoby możliwości dokonania rozrządzenia na rzecz byłego małżonka już po orzeczeniu rozvodu, jeśli taka byłaby wola testatora⁹. Podobny pogląd wyraził Konrad Osajda, według

⁴ A. Dyoniak, *Dziedziczenie testamentowe rozwiedzionego małżonka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1988, z. 3, s. 56.

⁵ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (tekst jednolity: Dz.U. z 2022 r. poz. 1360 ze zm., dalej: k.c.).

⁶ *Ibidem*, s. 62.

⁷ *Ibidem*, s. 63.

⁸ *Ibidem*, s. 63–64.

⁹ W. Borysiak, w: *Komentarze prawa prywatnego*, t. IVA: *Kodeks cywilny*.

którego *de lege lata* brak jest podstaw do twierdzenia, że w prawie polskim rozwód wywiera jakikolwiek wpływ na dokonane wcześniej rozrządzenia na rzecz małżonka, a *de lege ferenda* zdaniem autora ustawodawca powinien przyjąć rozwiązanie na wzór regulacji szwajcarskiej, przewidującej nieważność takich rozrządzeń¹⁰.

3. Ważność i skuteczność rozrządzeń *mortis causa* na rzecz byłego małżonka dokonanych w czasie trwania małżeństwa w wybranych porządkach prawnych państw obcych

Do systemów prawnych wprost regulujących kwestię ważności lub skuteczności rozrządzeń na wypadek śmierci dokonanych na rzecz byłego współmałżonka należą: prawo niemieckie, szwajcarskie, francuskie, portugalskie, a także niektóre hiszpańskie regionalne systemy prawa cywilnego.

W prawie niemieckim kwestia ta jest uregulowana w § 2077 ust. 1–3 BGB¹¹. Rozrządzenie jest bezskuteczne, jeśli małżeństwo ustało przed śmiercią testatora. Ta sama sankcja ma zastosowanie, jeśli w chwili śmierci spełnione były przesłanki orzeczenia rozwodu, a spadkodawca zażądał rozwodu albo zgodził się na niego¹². Paragraf 2077 ust. 3 BGB przewiduje, że rozrządzenie jest skuteczne, jeśli można przyjąć, że spadkodawca dokonałby go również w razie zaistnienia wskazanych okoliczności. Paragraf 2077 ust. 3 BGB daje wprawdzie prymat woli testatora, niemniej konstrukcja przyjęta przez niemieckiego ustawodawcę operuje bezskutecznością rozrządzeń na rzecz byłego małżonka jako zasadą, od której ww. przepis wprowadza jedynie wyjątek. Co więcej, jak się wskazuje,

Komentarz. Spadki, red. K. Osajda, Warszawa 2019, s. 336, pkt 77–80.

¹⁰ K. Osajda, *Ustanowienie spadkobiercy de lege ferenda*, „*Studia Prawa Prywatnego*” 2009, nr 1, s. 86.

¹¹ BGB – Bürgerliches Gesetzbuch (niemiecki kodeks cywilny) z dnia 18 sierpnia 1896 r., BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S. 738 z późn. zm.

¹² Analogiczna regulacja ma zastosowanie w przypadku zerwanych zaręczyn, gdy spadkodawca dokonał rozrządzenia na rzecz narzeczonego (zaręczyni są w Niemczech instytucją prawnie uregulowaną).

przepis § 2077 ust. 3 BGB należy stosować rygorystycznie: dla przyjęcia skuteczności rozrządzenia nie jest wystarczający nawet fakt, że małżeństwo w chwili dokonywania rozrządzenia znajdowało się już w kryzysie¹³ ani że rozwiedzeni małżonkowie pozostali w dobrych stosunkach¹⁴. Przepis § 2077 ust. 1–3 BGB nie znajduje zastosowania do nierejestrowanych związków niemażeńskich¹⁵.

W prawie szwajcarskim lakoniczna norma zawarta w art. 120 ust. 2 ZGB¹⁶ stanowi, że rozwiedzionemu małżonkowi nie przysługują żadne roszczenia wynikające z rozrządzeń *mortis causa* współmałżonka dokonanych na jego rzecz przed orzeczeniem rozwodu.

Prawo francuskie również przewiduje upadek skuteczności rozrządzeń *mortis causa* dokonanych na rzecz (byłego) małżonka. W świetle art. 265 francuskiego kodeksu cywilnego¹⁷ rozwód automatycznie pociąga za sobą bezskuteczność rozrządzeń na wypadek śmierci dokonanych na rzecz małżonka, chyba że testator ma odmienną wolę. Wola ta jest zastrzeżona w umowie podpisanej przez małżonków i kontrasygnowanej przez sędziego w momencie orzekania o rozwodzie i utrzymuje rozrządzenie w mocy, czyniąc je nieodwołalnym¹⁸. Francuskie rozwiązanie pozwala uniknąć występujących w wielu systemach prawnych wątpliwości związanych z ustaleniem woli testatora co do dalszej skuteczności dokonanych

¹³ F.K. Lehrmann, w: *juris Praxiskommentar BGB, Erbrecht. Band 5*, red. W. Hau, Saarbrücken 2007, s. 604, Nb 9; D. Leipold, w: *Münchener Kommentar zum BGB. Band 11. Erbrecht*, red. S. Kessal-Wulf, München 2020, BeckOnline, komentarz do § 2077 BGB, Nb 25.

¹⁴ F.K. Lehrmann, w: *juris Praxiskommentar*, s. 609, Nb 44; D. Leipold, w: *Münchener Kommentar zum BGB*, komentarz do § 2077 BGB, Nb 27.

¹⁵ D. Weidlich, w: *Palandt. Bürgerliches Gesetzbuch*, München 2017, s. 2386, Nb 2; W. Hau, R. Poseck, w: H.G. Bamberger, H. Roth, W. Hau, R. Poseck, *Beck'scher Online-Kommentar BGB*, München 2020, komentarz do § 2077 BGB, Nb 1.

¹⁶ ZGB – Zivilgesetzbuch (szwajcarski kodeks cywilny) z dnia 10 grudnia 1907 r., AS 24 233 z późn. zm.

¹⁷ Code Civil (francuski kodeks cywilny) z dnia 21 marca 1804 r., wersja skonsolidowana z 23 października 2019 r., <https://www.legifrance.gouv.fr/> (dostęp: 8.02.2023 r.).

¹⁸ Por. C. Döbereiner, *Frankreich*, w: *Erbrecht in Europa*, red. R. Süß, Bonn 2015, s. 523, Nb 101.

wcześniej rozrządzeń, przewiduje bowiem ich utrzymanie w mocy, tylko jeśli takie będzie wyraźne oświadczenie testatora, i to dokonane przed sądem, co pozwala uniknąć trudności dowodowych. Francuski ustawodawca nie odwołuje się więc w tym zakresie do bliżej niesprecyzowanych okoliczności, z których ma wynikać wola testatora, lecz do konkretnego oświadczenia, które wolę tę wyraża.

Z kolei portugalskie prawo cywilne w art. 2317 lit. d portugalskiego kodeksu cywilnego¹⁹ przewiduje utratę ważności rozrządzenia testamentowego dokonanego na rzecz małżonka, jeśli w momencie śmierci małżonkowie byli rozwiedzeni, orzeczona była między nimi separacja albo małżeństwo zostało uznane za nieważne lub nieistniejące. Utrata ważności takiego rozrządzenia ma charakter bezwzględny, nie jest uzależniona od woli testatora.

Systemy prawne obowiązujące na terytorium Hiszpanii w różny sposób regulują omawianą kwestię²⁰. W krajowym prawie cywilnym nie jest ona wprost uregulowana w przepisach prawa, jednak nie tak dawno stała się przedmiotem orzeczenia hiszpańskiego Sądu Najwyższego (hiszp. *Tribunal Supremo*). Wyrokiem z dnia 28 września 2018 r.²¹ hiszpański Sąd Najwyższy przesądził, że testament, w którym spadkodawca uczynił spadkobiercą swego małżonka, jest

¹⁹ Código Civil (portugalski kodeks cywilny) z dnia 25 listopada 1966 r., Decreto-Lei n.º 47344 ze zm.

²⁰ Hiszpański system prawa cywilnego nie ma jednolitego charakteru. Na terytorium Hiszpanii obowiązuje krajowe prawo cywilne (hiszp. *Derecho Común* albo *Derecho Estatal*), a niezależnie od niego we wspólnotach autonomicznych Aragonii, Katalonii, Nawarry, Kraju Basków, Galicji, Balearów, a także – w ograniczonym zakresie – Walencji obowiązują regionalne systemy prawa cywilnego (hiszp. *Derechos Forales*), w tym spadkowego, które jedynie w Walencji nie doczekało się jak dotąd regulacji w ramach *derecho foral*. Na temat charakterystyki regionalnych systemów prawa cywilnego na terytorium Hiszpanii oraz historii ich powstania zob. szerzej: J. Plaza Penadés, *El Derecho Civil, los Derechos Civiles forales o especiales y el Derecho Civil autonómico*, „Revista Electrónica de Derecho Civil Valenciano” 2012, nr 12, <https://core.ac.uk/download/pdf/71025569.pdf> (dostęp: 30.11.2021 r.); R. García Pérez, *Derechos forales y Codificación civil en España (1808–1880)*, „Anuario de historia del derecho español” 2012, nr 82, s. 152–174; E.J. De Benito Fraile, *La codificación civil y los derechos forales (1808–1833)*, „Cuadernos de Historia del Derecho” 2012, nr 19, s. 65–97.

²¹ Wyrok *Tribunal Supremo* z dnia 28 września 2018 r., 539/2018, <https://vlex.es/vid/741827489> (dostęp: 14.04.2022 r.).

bezskuteczny, jeśli w chwili otwarcia spadku małżeństwo uległo rozwiązaniu przez rozwód. Z kolei w wyroku z dnia 26 września 2018 r.²² *Tribunal Supremo* zastosował taką samą sankcję dla rozrządzeń dokonanych na rzecz partnera, z którym w chwili śmierci spadkodawca nie pozostawał już w związku partnerskim. Sąd Najwyższy Hiszpanii wywiódł swą argumentację z art. 767 ust. 1 hiszpańskiego k.c., dotyczącego błędu spadkodawcy co do pobudki. Według tego przepisu wyrażona w testamencie niezgodna z rzeczywistością pobudka ustanowienia spadkobiercy lub zapisobiercy jest uważana za niezastrzeżoną, chyba że z testamentu wynika, iż testator nie sporządziłby testamentu tej treści, gdyby wiedział o tym, że pobudka nie jest zgodna z rzeczywistością. Zgodnie z omawianymi orzeczeniami, a także z poglądami doktryny hiszpańskiej²³ przepis ten należy stosować, kiedy zachodzi zmiana okoliczności, powodująca, że znika główny motyw stojący za dokonaniem takich, a nie innych rozrządzeń *mortis causa*²⁴. W omawianym przypadku sporządzenia testamentu na rzecz małżonka, z którym potem spadkodawca się rozwiódł, głównym motywem uzasadniającym dokonanie rozrządzenia jest, zdaniem Sądu Najwyższego Hiszpanii, węzeł małżeński łączący spadkodawcę z beneficjentem rozrządzenia w chwili testowania. Zerwanie tego węzła przez rozwód jest zatem zmianą okoliczności, o jakiej mowa w art. 767 ust. 1 hiszpańskiego k.c., powodującą bezskuteczność rozrządzenia, przy utrzymaniu skuteczności pozostałych rozrządzeń zawartych w testamencie. W obu rozpatrywanych sprawach Sąd Najwyższy Hiszpanii zwrócił przy tym uwagę na fakt, że rozrządzenia zawierały określenie beneficjentów nie tylko przez podanie ich imion i nazwisk, lecz także

²² Wyrok *Tribunal Supremo* z dnia 26 września 2018 r., 531/2018, <https://vlex.es/vid/742286681> (dostęp: 14.04.2022 r.).

²³ Zob. np. J.M. Miquel González, *Notas sobre „la voluntad del testador”*, „Revista Jurídica Universidad Autónoma de Madrid” 2002, nr 6, s. 184, 189–190; A. Cañizares Laso, *Disposición testamentaria en favor del cónyuge y divorcio posterior*, w: *Persona y Estado en el umbral del siglo XXI*, red. A. Salinas de Frías, Málaga 2001, s. 113–122.

²⁴ Zob. szeroką analizę omawianych orzeczeń *Tribunal Supremo*: S. Zubero Quintanilla, *La voluntad real del testador. Ineficacia de disposiciones testamentarias por crisis posterior al otorgamiento del testamento*, „Revista de derecho privado” 2020, nr 4, s. 43–66.

przez wskazanie na ich relację względem testatorów – rozrządzenia zostały uczynione „na rzecz mojego małżonka D. Estebana” i „na rzecz mojej partnerki Cecili”, co zdaniem Sądu Najwyższego Hiszpanii jednoznacznie wskazuje na to, że to właśnie istnienie tych relacji było motywem dokonania rozrządzeń.

Sankcję bezskuteczności przewidują dla rozrządzeń dokonanych na rzecz byłego małżonka cztery regionalne systemy prawa cywilnego: prawo spadkowe Katalonii, Aragonii, Nawarry i Galicji. Konstrukcja regulacji tam zawartych jest jednak odmienna od tej przewidzianej w art. 767 ust. 1 hiszpańskiego k.c.: o ile ww. przepis ustanawia jako zasadę skuteczność rozrządzenia, które upada w przypadku wykazania, że testator nie dokonałby rozrządzenia, gdyby był świadom błędu, o tyle przepisy zawarte we wskazanych regionalnych systemach prawa przewidują – podobnie jak prawo niemieckie i francuskie – że zasadą jest bezskuteczność rozrządzenia, chyba że uda się ustalić odmienną wolę testatora²⁵.

W Katalonii ustanowienie spadkobiercy, zapisów i pozostałe rozrządzenia dokonane na rzecz małżonka stają się bezskuteczne, jeśli po ich dokonaniu małżonkowie pozostają w separacji faktycznej lub prawnej, rozwiedli się albo małżeństwo zostało uznane za nieważne, jak również – jeśli w chwili śmierci toczyło się postępowanie z powództwa o separację, rozwód albo unieważnienie małżeństwa. Rozrządzenie nie jest bezskuteczne, jeśli małżonkowie się pogodzili (art. 422-13 ust. 1 katalońskiego kodeksu cywilnego)²⁶. Natomiast rozrządzenia zachowują skuteczność, jeśli z kontekstu testamentu

²⁵ Zob. w odniesieniu do Katalonii: E. Peruga Pérez, *La relevancia de la affectio maritalis en la ineficacia sobrevenida de las disposiciones testamentarias por crisis matrimonial o de convivencia: Comentario crítico de la sentencia del Tribunal Superior de Justicia de Cataluña 14/2019, de 21 de febrero. Una propuesta de interpretación del artículo 422-13 del código civil de Cataluña*, „Revista Catalana de Dret Privat” 2019, nr 21, s. 167, <https://doi.org/10.2436/20.3004.02.142>.

²⁶ Código de Leyes Civiles de Cataluña (kataloński kodeks cywilny), Ley 10/2008 del libro cuarto del Código Civil de Cataluña, relativo a las sucesiones, z dnia 10 lipca 2008 r., Diari Oficial de la Generalitat Catalunya nr 5175 z dnia 17 lipca 2008 r. ze zm. Kataloński kodeks cywilny przewiduje również sankcję bezskuteczności rozrządzenia na rzecz partnera, z którym spadkodawca żyje w zarejestrowanym związku partnerskim, jeśli po sporządzeniu testamentu związek ustanie, chyba że partnerzy na nowo podejmą współżycie albo

albo z tzw. *memoria testamentaria*²⁷ wynika, że testator dokonał tych rozrządzeń również z uwzględnieniem wskazanych przypadków. Powyższe przepisy stosuje się także do rozrządzeń na rzecz krewnych małżonka (por. art. 422-13 ust. 4).

W Aragonii omawiana sytuacja została uregulowana w art. 438 aragońskiego kodeksu cywilnego²⁸. Jeśli z testamentu nie wynika, że wola testatora była odmienna, nie wywierają żadnego skutku rozrządzenia wzajemne dokonane przez małżonków ani inne dyspozycje dokonane na rzecz małżonka w testamencie, jeśli w chwili śmierci została orzeczona nieważność testamentu, rozwód albo separacja lub pozostawały w toku postępowania w tym przedmiocie na wniosek jednego lub obojga małżonków (art. 438 aragońskiego kodeksu cywilnego)²⁹.

Z kolei zgodnie z art. 208 ustawy o prawie cywilnym Galicji³⁰, w przypadku gdy testament nie zawiera odmiennych postanowień, rozrządzenia na rzecz małżonka nie wywierają skutku, jeśli w momencie śmierci testatora orzeczona sądownie była nieważność małżeństwa, rozwód albo separacja lub jeśli postępowania w przedmiocie powyższych kwestii były w toku. Bezskuteczność rozrządzeń na rzecz małżonka powoduje również separacja faktyczna.

Kodeks cywilny Nawarry³¹ przewiduje natomiast nieco odmienne rozwiązanie: zgodnie z art. 200 tego kodeksu testament wspólny sporządzony przez małżonków, również jeszcze przed zawarciem

związek zakończył się wskutek zgonu jednego z partnerów lub przez zawarcie małżeństwa między partnerami (art. 422-13 ust. 2).

²⁷ *Memoria testamentaria* – pismo, w którym testator wyjaśnia swą ostatnią wolę albo w określony sposób uzupełnia testament, np. o rozrządzenia drobnymi przedmiotami albo o wskazania co do działu spadku.

²⁸ Código del Derecho Foral de Aragón (aragoński kodeks prawa regionalnego) z dnia 22 marca 2011 r., Boletín Oficial de Aragón (BOA) nr 67 z dnia 29 marca 2011 r. ze zm.

²⁹ A. Sánchez-Rubio García, *Cuestiones de invalidez testamentaria en la sucesión aragonesa*, „Revista de derecho civil aragonés” 2010, nr 16, s. 173–174.

³⁰ Ley 2/2006 de derecho civil de Galicia (ustawa o prawie cywilnym Galicji) z dnia 14 czerwca 2006 r., Boletín Oficial de Estado nr 191 z dnia 11 sierpnia 2006 r. ze zm.

³¹ La Compilación del Derecho Civil Foral de Navarra (nawaryjski kodeks prawa cywilnego regionalnego) z dnia 1 marca 1973 r., Boletín Oficial de Navarra z dnia 8 czerwca 2019 r. ze zm.

małżeństwa, staje się bezskuteczny w zakresie wszystkich zawartych w nim rozrządzeń wskutek separacji prawnej, rozwodu albo nieważności małżeństwa. Bezskuteczność testamentu powoduje już samo żądanie orzeczenia separacji prawnej, rozwodu albo nieważności małżeństwa, chyba że małżonkowie się pojednali³². Powyższe przepisy mają zastosowanie tylko do testamentów wspólnych. Brakuje analogicznych przepisów odnoszących się do testamentów odrębnych.

Jak widać, wiele europejskich systemów prawa spadkowego przewiduje bezskuteczność albo nieważność rozrządzeń dokonanych na rzecz współmałżonka, jeśli przed śmiercią testatora małżeństwo uległo rozpadowi. Ustawodawcy w ramach tamtejszych porządków prawnych wychodzą z założenia, że rozrządzenia takie są podejmowane co do zasady właśnie z tego powodu, że testatora łączy z beneficjentem więzy małżeństwa³³. Testator rozrządza na rzecz danej osoby, mając na względzie fakt, że jest ona jego współmałżonkiem, i w chwili dokonywania rozrządzenia zazwyczaj nie bierze pod uwagę możliwości ustania małżeństwa przez rozwód bądź orzeczenia nieważności małżeństwa, a raczej za oczywiste przyjmuje, że małżeństwo w chwili śmierci będzie trwało³⁴. Ustanie małżeństwa oznacza zatem upadek motywu, jaki stał za dokonaniem rozrządzenia, co uzasadnia jego bezskuteczność. Bezskuteczność dotyczy przy tym tylko konkretnego rozrządzenia, a nie testamentu jako całości³⁵. Jeśli więc oprócz rozrządzeń na rzecz byłego małżonka testament zawiera dyspozycje na rzecz innych osób, to pozostają one w mocy (wyjątkiem jest prawo

³² Analogiczna regulacja ma zastosowanie do rejestrowanych związków partnerskich (*parejas estables*). Zakończenie związku partnerskiego z jakiegokolwiek innej przyczyny niż zawarcie małżeństwa między partnerami powoduje bezskuteczność testamentu wspólnego sporządzonego wspólnie z partnerem.

³³ D. Weidlich, w: *Palandt*, s. 2386, Nb 1; D. Leipold, w: *Münchener Kommentar zum BGB*, komentarz do § 2077 BGB, Nb 1; A. Sánchez-Rubio García, *Cuestiones de invalidez testamentaria*, s. 173.

³⁴ F.K. Lehrmann, w: *juris Praxiskommentar*, s. 604, Nb 7–8, s. 608, Nb 44; D. Leipold, w: *Münchener Kommentar zum BGB*, komentarz do § 2077 BGB, Nb 1.

³⁵ F.K. Lehrmann, w: *juris Praxiskommentar*, s. 613, Nb 80.

spadkowe Nawarry). Prawie wszystkie wyżej omówione regulacje obcych porządków prawnych (znów z wyjątkiem prawa spadkowego Nawarry, a także prawa spadkowego Szwajcarii i Portugalii) przewidują jednak prymat woli testatora – bezskuteczność rozrządzeń zachodzi tylko wtedy, gdy wola testatora nie była odmienna. W prawie niemieckim owa odmienna wola może być ustalona za pomocą wszelkich środków dowodowych. W pozostałych omawianych porządkach prawnych musi ona zostać wyrażona w określony sposób: najczęściej w testamencie, a w przypadku Katalonii także w *memoria testamentaria*, w prawie francuskim zaś w wyroku rozwodowym. W sytuacji braku tak wyrażonej woli rozrządzenia na rzecz byłych małżonków arbitralnie są uznane przez ustawodawców za bezskuteczne.

4. Ważność i skuteczność rozrządzeń *mortis causa* na rzecz byłego małżonka dokonanych w czasie trwania małżeństwa w prawie polskim – uwagi *de lege lata* i *de lege ferenda*

Jak wspomniano we wstępie do niniejszego artykułu, prawo polskie nie zawiera regulacji na kształt wyżej przytoczonych rozwiązań zagranicznych porządków prawnych. Artykuł 940 § 1 k.c. stanowi, że małżonek jest wyłączony od dziedziczenia, jeżeli spadkodawca wystąpił o orzeczenie rozwodu lub separacji z jego winy, a żądanie to było uzasadnione. Nie ulega wątpliwości, że przepis ten dotyczy wyłącznie dziedziczenia ustawowego, a nie testamentowego³⁶. Stąd nie pozbawia on pozostałego przy życiu byłego małżonka statusu spadkobiercy testamentowego, również uzyskanego na podstawie testamentu sporządzonego przed orzeczeniem rozwodu³⁷. Jego *ratio legis* sprowadza się do tego, by zapobiec sytuacjom, w któ-

³⁶ M. Łączkowska-Porawska, w: *Kodeks cywilny*, t. 3: *Komentarz. Art. 627–1088*, red. M. Gutowski, Warszawa 2022, komentarz do art. 940, Nb 10, Legalis; J. Kuźmicka-Sulikowska, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2021, komentarz do art. 940, Nb 1, Legalis.

³⁷ M. Pazdan, w: *Kodeks cywilny*, t. 2: *Komentarz. Art. 450–1088*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021, komentarz do art. 940 k.c., Nb 8, Legalis.

rych małżonek winny rozkładu pożycia stanie się spadkobiercą tylko dlatego, że drugi z małżonków zmarł w trakcie wszczętego postępowania rozwodowego lub o separację³⁸. Trudno jednak analogiczną *ratio legis* stosować do próby uzasadnienia konieczności wprowadzenia do polskiego porządku prawnego regulacji na kształt wyżej wskazanych przepisów zagranicznych porządków prawnych. Między sytuacją objętą zakresem zastosowania art. 940 § 1 k.c. a sytuacją, w której spadkodawca wyraził swoją ostatnią wolę, rozrządzając na rzecz współmałżonka, a następnie mimo rozwodu jej nie odwołał, występuje fundamentalna różnica: otóż dziedziczenie ustawowe nie odzwierciedla w każdym przypadku rzeczywistej woli zmarłego, a jest raczej wyrazem określonej polityki ustawodawcy, który takie, a nie inne osoby, w takich, a nie innych okolicznościach, uznaje za odpowiednie do objęcia sukcesji po zmarłym. To, że ustawodawca kieruje się przy tym domniemaną wolą większości spadkodawców, oznacza tylko, że jest to dla ustawodawcy czynnik decyzyjny (lub jeden z takich czynników), lecz nie zmienia to faktu, że ukształtowanie dziedziczenia ustawowego jest wyrazem polityki społecznej ustawodawcy³⁹. Art. 940 § 1 k.c. należy do przepisów, które zapewniają korektę tej woli tam, gdzie ustawodawca uważa, że zasady dziedziczenia ustawowego nie znajdują uzasadnienia. Zgoła odmiennie rzecz się przedstawia w przypadku dokonania przez testatora rozrządzeń na wypadek śmierci. W takiej sytuacji decydujące znaczenie ma oczywiście wola testatora, czego przejawem jest prymat tej woli nad dziedziczeniem ustawowym – jednak przejawem tego powinien być również fakt, że tylko testator – a nie ustawodawca – jest władny zmienić tę wolę, skorygować ją czy dopasować do zmiennych okoliczności życia testatora.

Testator ma możliwość odwołania testamentu bądź poszczególnych rozrządzeń w każdej chwili (art. 943 k.c.). W świetle

³⁸ M. Łączkowska-Porawska, w: *Kodeks cywilny*, komentarz do art. 940 k.c., Nb 1; K. Bagan-Kurluta, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2019, komentarz do art. 940 k.c., Nb 1, Legalis.

³⁹ Na temat różnych koncepcji dziedziczenia ustawowego zob. J. Wierciński, *Uwagi o teoretycznych założeniach dziedziczenia ustawowego*, „Studia Prawa Prywatnego” 2009, nr 2, s. 85–88.

art. 946 k.c. odwołać testament jest niezwykle łatwo, nie wymaga to praktycznie żadnego wysiłku: wystarczy po prostu zniszczyć dotychczasowy testament. Testator ma też możliwość odwołania testamentu przez sporządzenie nowego, pozbawienie dotychczasowego testamentu cech, od których zależy jego ważność, bądź przez dokonanie w nim zmian, z których wynika wola odwołania jego postanowień. Testatorowi przysługuje więc cała paleta możliwości odwołania testamentu. Trzeba mieć na względzie, że chodzi tu o osobę, która już raz sporządziła testament, a nadto doświadczyła rozvodu i związanych z nim konsekwencji prawnych i majątkowych, jak chociażby podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej. Jest to więc z reguły osoba o pewnym stopniu prawnej świadomości⁴⁰. Należy więc przyjąć, że skoro rozwiedziony testator nie odwołuje testamentu sporządzonego na rzecz współmałżonka w czasie trwania małżeństwa, to czyni to z jakichś powodów. Gdyby chciał zmienić swoją ostatnią wolę, zmieniłby ją⁴¹. Tak jak swoboda testowania ma swój aspekt pozytywny (wolność sporządzania testamentu) i aspekt negatywny (wolność jego niesporządzania), tak samo jej przejaw w postaci wolności odwołania testamentu ma zarówno charakter pozytywny (możliwość odwołania), jak i negatywny (możliwość braku odwołania). Jeśli testator decyduje się na skorzystanie z negatywnego aspektu wolności odwołania testamentu, to nie ma przekonujących racji, by wprowadzać korektę jego rozrządzeń i pozbawiać je ważności lub skuteczności⁴².

W systemach prawnych przewidujących wskutek rozvodu upadek rozrządzeń *mortis causa* dokonanych na rzecz współmałżonka w czasie trwania małżeństwa podkreśla się, że testator dokonał takich rozrządzeń, mając na uwadze swoją relację z beneficjentem przysporzenia (małżeństwo), która wskutek rozvodu upada, co ma uzasadniać upadek samego rozrządzenia. Nie wiadomo jednak, jeśli nie wynika to z testamentu bądź innych okoliczności, czy wolą

⁴⁰ Por. R. Casas Vallés, *Las disposiciones testamentarias*, s. 1759.

⁴¹ H. Witczak, *Skutki wyłączenia od dziedziczenia*, „Rejent” 2009, nr 3, s. 90.

⁴² Por. także wątpliwości w tym zakresie: M. Łączkowska-Porawska, w: *Kodeks cywilny*, komentarz do art. 940, Nb 10.

testatora nie było utrzymanie rozrządzeń w mocy mimo rozpadu małżeństwa. Testator może mieć przecież swoje powody w tym, by chcieć utrzymać dokonane wcześniej rozrządzenia – i wyrazem tego jest właśnie brak ich odwołania. Jeśli rozwód nastąpił z winy testatora, może on chcieć w ten sposób wynagrodzić byłemu małżonkowi doznaną krzywdę⁴³. Jeśli rozwód nastąpił z winy beneficjenta, testator może mimo to żywić do niego pozytywne uczucia uzasadniające rozrządzenia *mortis causa* albo wręcz przeciwnie – chcieć za pomocą rozrządzeń utrudnić życie byłemu małżonkowi (np. przez powołanie do dziedziczenia, gdy do spadku wchodzi długi). Tak czy inaczej, nie ma przekonujących racji, by ustawodawca uznawał, że lepiej niż testator wie, czy rozwód powinien prowadzić do upadku rozrządzeń *mortis causa* dokonanych na rzecz współmałżonka.

Nawet jeśli jednak przyjąć, że istnieją podstawy do wprowadzenia regulacji, zgodnie z którą rozwód powinien mieć wpływ na ważność i skuteczność rozrządzeń dokonanych na rzecz współmałżonka w czasie trwania małżeństwa, to zawsze zasadą powinno być uznanie, że testator chciał rozrządzić na rzecz konkretnej osoby niezależnie od dalszych losów małżeństwa (gdyby było inaczej, testament zostałby odwołany). Dopiero gdy się ustali, że wola testatora była odmienna, może zostać zastosowana sankcja bezskuteczności albo nieważności rozrządzenia⁴⁴. Chodzi przy tym o wolę z czasu dokonania rozrządzenia: słusznie bowiem się przyjmuje, że przy ustalaniu domniemanej woli spadkodawcy bierze się pod uwagę jego wolę z chwili sporządzenia testamentu, a późniejsze okoliczności są pozbawione prawnego znaczenia i mogą służyć tylko jako wskazówki pomocne w ustaleniu woli z chwili dokonania rozrządzenia⁴⁵. Późniejsza zmiana woli testatora, aby

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ W tym kierunku także E. Peruga Pérez, *La relevancia de la affectio maritalis*, s. 184. W większości analizowanych systemów prawnych wola testatora ma wprawdzie decydujące znaczenie, jednak konstrukcja jest odwrotna – rozrządzenie jest dotknięte bezskutecznością, chyba że zostanie ustalone, iż wolą testatora było utrzymanie rozrządzeń.

⁴⁵ F.K. Lehrmann, w: *juris Praxiskommentar*, s. 608, Nb 42; D. Weidlich, w: *Palandt*, s. 2386, Nb 6.

mogła nabrać prawnego znaczenia, musi zostać zmanifestowana w postaci odwołania testamentu bądź sporządzenia nowego, co wynika z wymogu dokonania rozrządzeń *mortis causa* w ściśle określonej formie⁴⁶. Ustalenie, że wolą rozwiedzionego testatora było utrzymanie rozrządzeń, wymaga więc zbadania, czy w chwili dokonywania rozrządzenia testator miał wolę tego, by osoba będąca jego współmałżonkiem była beneficjentem rozrządzeń także wtedy, gdy ustanie stosunek małżeństwa. Jeśli wykładnia testamentu nie daje odpowiedzi na to pytanie, konieczne jest ustalenie woli hipotetycznej⁴⁷. Rekonstruowanie jej na podstawie okoliczności późniejszych względem relewantnego momentu sporządzania testamentu sprowadza się do udzielenia odpowiedzi na pytanie, czego chciałby testator, gdyby przewidział przyszłe wydarzenia (rozwód) – co jest obarczone ogromnymi wątpliwościami i w konsekwencji niepewnością⁴⁸. Z tego względu wątpliwość budzi przekonanie, że wprowadzenie do polskiego prawa spadkowego spowodowanej rozwodem bezskuteczności rozrządzeń *mortis causa* na rzecz małżonka dokonanych w czasie trwania małżeństwa „ma na celu pełniejszą ochronę rzeczywistej woli spadkodawcy”⁴⁹. Problem właśnie w tym, że w większości przypadków trudno będzie jego rzeczywistą wolę ustalić, a to oznacza, że o skuteczności bądź bezskuteczności

⁴⁶ F.K. Lehrmann, w: *juris Praxiskommentar*, s. 608, Nb 43.

⁴⁷ D. Leipold, w: *Münchener Kommentar zum BGB*, komentarz do § 2077 BGB, Nb 26; R. Busse, *Verfügungen von Todes wegen Geschiedener*, „Mitteilungen der Rheinischen Notarkammer” 1998, z. 7/8, s. 226.

⁴⁸ Na marginesie trzeba zaznaczyć, że w systemach prawnych, które przewidują, że wola testatora musi zostać zmanifestowana w ściśle przewidziany sposób, wątpliwości związane z jej ustaleniem są mniejsze niż tam, gdzie może ona zostać badana na podstawie wszystkich okoliczności. Stopień niepewności w tym ostatnim przypadku prowadzi do wniosku, że rozwiązaniem bezpieczniejszym dla testatora chcącego utrzymać rozrządzenia w mocy jest sporządzenie nowego testamentu o identycznych rozrządzeniach – co jednak podaje w wątpliwość sens całej regulacji. Por. R. Casas Vallés, *Las disposiciones testamentarias*, s. 1761 – autor, przytaczając stanowisko prezentowane w czasie prac nad projektem katalońskiego kodeksu spadkowego z 1991 r., wskazuje: „[...] quien desee que las disposiciones en favor del cónyuge se mantengan que teste de nuevo” („kto chce, by jego rozrządzenia utrzymały się w mocy, niech testuje na nowo” – tłum. wł. A.P.).

⁴⁹ W. Borysiak, w: *Komentarze prawa prywatnego*, s. 336, pkt 80.

rozrządzeń przesądzi wola o charakterze hipotetycznym. Decydowanie na podstawie tak wątpliwych okoliczności, czy rozrządzenia powinny utrzymać swą moc, jest dalece nieuzasadnione w świetle faktu, że testator nie odwołał testamentu – a więc przez sam ten fakt zmanifestowała się jego (realna, a nie hipotetyczna) wola utrzymania rozrządzeń w mocy.

Wszędzie tam, gdzie zasadą jest bezskuteczność (albo nieważność) rozrządzeń uczynionych na rzecz małżonka w czasie trwania małżeństwa, takie rozwiązanie nie znajduje więc w mojej ocenie uzasadnienia. Nieco inaczej przedstawia się sytuacja, w której testator obiektywnie nie miał możliwości odwołania testamentu, gdyż np. zmarł zaraz po orzeczeniu rozwodu albo utracił zdolność testowania (wymaganą również do odwołania testamentu). Do rozważenia pozostaje wprowadzenie w takich przypadkach bezskuteczności (albo nieważności) rozrządzeń na rzecz byłego małżonka. Powinien to być jednak ściśle interpretowany wyjątek od zasady, jako że takie sytuacje są raczej absolutnie wyjątkowe, szczególnie zważywszy na fakt, że wniesienie pozwu o rozwód poprzedzone jest zazwyczaj długotrwałym kryzysem małżeńskim, a samo postępowanie rozwodowe od momentu wniesienia pozwu do momentu wydania prawomocnego wyroku również trwa. Testator ma więc z zasady wiele czasu na refleksję, przemyślenie dokonanych wcześniej rozrządzeń i ich ewentualne odwołanie⁵⁰.

Przyjęcie, że rozwód powinien prowadzić do utraty skuteczności albo ważności rozrządzeń dokonanych na rzecz małżonka, rodzi szereg dalszych wątpliwości. Po pierwsze, pojawia się pytanie, dlaczego tylko zdarzenia decydujące o tym, czy małżeństwo (nadal) istnieje, powinny być relewantne, natomiast bez znaczenia miałyby pozostawać separacja faktyczna małżonków. Skoro uzasadnieniem omawianych regulacji wpływu rozwodu na ważność i skuteczność rozrządzeń *mortis causa* na rzecz współmałżonka ma być wzgląd na hipotetyczną wolę spadkodawcy, to dlaczego owa hipotetyczna wola nie jest już uwzględniana, kiedy małżeństwo wprawdzie trwa, ale tylko formalnie? Jak krytycznie wobec regulacji niemieckiej zauważa Gerhard Schlitt, nie dostrzega się

⁵⁰ R. Casas Vallés, *Las disposiciones testamentarias*, s. 1759–1760.

faktu, że życzeniem małżonków pozostających w separacji faktycznej najczęściej jest to, aby drugi małżonek nie dziedziczył po współmałżonku⁵¹.

Należy również zadać pytanie, dlaczego to właśnie rozrządzenia *mortis causa* na rzecz współmałżonka mają być dotknięte sankcją bezskuteczności w razie zmiany okoliczności (rozwód), a rozrządzenia na rzecz innych osób nie. Nie ma – w szczególności w dobie coraz częstszych związków nieformalnych funkcjonujących w praktyce tak jak małżeństwo – żadnych racji, by odmiennie traktować np. rozrządzenia na rzecz partnera w sytuacji rozpadu związku. Prowadzi to do wniosku, że jeśli ustawodawca chce w ogóle korygować niektóre rozrządzenia ze względu na zmianę relacji między testatorem a beneficjentem, to kryterium nie powinna stanowić formalna przesłanka małżeńskiego charakteru związku między testatorem a beneficjentem, ale tzw. *affectio maritalis*, rozumiana jako wola pozostawania w stałym związku⁵².

Ponadto wątpliwe jest, czy tylko zmienność relacji o charakterze partnerskim powinna być relewantna dla ważności i skuteczności poczynionych wcześniej rozrządzeń *mortis causa*. Można wyobrazić sobie kolejne, podobne stany faktyczne⁵³. Do takich podobnych stanów faktycznych należy choćby rozrządzenie na rzecz dziecka, które następnie zerwało kontakt z testatorem, albo na rzecz osoby, którą testator uważał za swoje dziecko, a która okazała się nim nie być, czy też rozrządzenie dokonane w błędnym przekonaniu, że testator nie ma dzieci. Wszystkie te stany faktyczne cechują się podobieństwem przejawiającym się w tym, że domniemany motyw stojący za dokonaniem rozrządzenia okazuje się niezgodny z rzeczywistością (przy czym niezgodność z rzeczywistością może mieć miejsce albo już w chwili dokonywania rozrządzenia, np. gdy spadkodawca już w chwili sporządzania testamentu ma dzieci, o których istnieniu nie wie, albo zaistnieć później – jak w przypadku utraty kontaktów z dzieckiem). *De lege lata* tego rodzaju błąd

⁵¹ G. Schlitt, *Das Erbrecht in der Ehekrise*, „Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge” 2005, z. 3, s. 96.

⁵² Por. E. Peruga Pérez, *La relevancia de la affectio maritalis*, s. 182–183.

⁵³ Por. R. Casas Vallés, *Las disposiciones testamentarias*, s. 1758.

co do pobudki należałoby kwalifikować jako błąd w rozumieniu art. 945 § 1 pkt 2 k.c. Przyjmuje się bowiem, że błąd może odnosić się do „sytuacji współczesnych sporządzania testamentu, jak i przeszłości, a także stanów przyszłych, których ziszczenie się było obiektywnie przewidywalne w chwili dokonywania rozrządzenia”⁵⁴. Kluczowe znaczenie ma jednak w mojej ocenie fakt, czy testator przed śmiercią był świadom prawdziwych okoliczności, a mimo to nie odwołał testamentu. Jeśli tak, to pozbawianie rozrządzeń mocy nie znajduje usprawiedliwienia, ponieważ nie da się go uzasadnić domniemaną wolą spadkodawcy. Brak odwołania testamentu świadczy bowiem co do zasady o tym, że jego wolą było utrzymanie rozrządzeń w mocy.

Oczywiście polskie prawo spadkowe przewiduje instytucje, których celem jest skorygowanie woli spadkodawcy i odsunięcie spadkobiercy od dziedziczenia, nawet jeśli spadkodawca sam tego nie dokonał. Przykładem tego typu instytucji jest niegodność dziedziczenia (art. 928 § 1 k.c.). Ma ona jednak zastosowanie tylko w przypadkach rażącego wystąpienia spadkobiercy przeciwko osobie spadkodawcy (przy czym chodzi tu o umyślne dopuszczenie się ciężkiego przestępstwa przeciwko spadkodawcy, a zatem o czyny o naprawdę rażącym charakterze), przeciwko wolności testowania spadkodawcy lub przeciwko jego testamentowi. Niegodność dziedziczenia ma zatem zastosowanie jedynie do sytuacji pogwałcenia podstawowych zasad prawa spadkowego, „gdy określone zachowanie potencjalnego beneficjenta majątku spadkowego skierowane jest przeciwko spadkodawcy lub określonemu porządkowi dziedziczenia po nim”⁵⁵, a nie do sytuacji zwykłego rozpadu więzi między spadkodawcą a spadkobiercą, jak w przypadku rozwodu⁵⁶. Dlatego

⁵⁴ T. Sokołowski, K. Żok, w: *Kodeks cywilny*, t. 3: *Komentarz. Art. 627–1088*, red. M. Gutowski, Warszawa 2022, komentarz do art. 945 k.c., Nb 13, Legalis.

⁵⁵ W. Borysiak, w: *Komentarze prawa prywatnego*, s. 155, pkt 1.

⁵⁶ Krok w kierunku objęcia niegodnością dziedziczenia również przypadków rozpadu więzi między spadkodawcą a spadkobiercą stanowi rozwiązanie proponowane w projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw nr UD222, przedłożonym przez Ministerstwo Sprawiedliwości i oczekującym na przyjęcie przez Radę Ministrów (dane ze strony

w mojej ocenie fakt, że w prawie polskim funkcjonuje już instytucja korygująca wolę spadkodawcy, jaką jest niegodność dziedziczenia, nie przemawia za zasadnością wprowadzenia szerszych możliwości ustawowej „korekcyj” woli testatora, jak w tych przypadkach, gdy po sporządzeniu przez niego testamentu na rzecz współmałżonka doszło do rozpadu małżeństwa i jego rozwiązania przez rozwód.

5. Podsumowanie

Zaprezentowana argumentacja pozwala stwierdzić, że *de lege ferenda* nie ma podstaw, by wprowadzać do polskiego porządku prawnego regulację skutkującą nieważnością czy też bezskutecznością nieodwołanych rozrządzeń *mortis causa* dokonanych w czasie trwania małżeństwa na rzecz małżonka spadkodawcy, z którym następnie spadkodawca się rozwiódł. Próby wskazywania, że taka jest zazwyczaj hipotetyczna wola spadkodawcy, nie znajdują wystarczającego uzasadnienia w świetle faktu, że do odwołania testamentu nie doszło. Ewentualnie do rozważenia pozostaje odmienne uregulowanie sytuacji, w której z przyczyn obiektywnych odwołanie testamentu nie było możliwe. Są to jednak przypadki absolutnie wyjątkowe. Zasadą powinno być natomiast utrzymanie mocy wiążącej dokonanych rozrządzeń. Zbyt szeroki zakres zastosowania normy pozwalającej ustawodawcy na korygowanie rozrządzeń *mortis causa* testatora na podstawie przypisywanej spadkodawcy hipotetycznej woli,

internetowej Kancelarii Prezesa Rady Ministrów: <https://www.gov.pl/web/premier/projekt-ustawy-o-zmianie-ustawy-odeks-cywilny-oraz-niektorych-innych-ustaw3>, dostęp: 26.07.2022 r.). W projekcie proponuje się mianowicie dodanie w art. 928 k.c. kolejnej przesłanki niegodności dziedziczenia w postaci uporczywego niewykonywania obowiązku alimentacyjnego wobec spadkodawcy lub uporczywego uchylania się od sprawowania opieki nad spadkodawcą. Ocena proponowanego rozwiązania znajduje się poza tematem niniejszego artykułu. W tym miejscu wypada jedynie zaznaczyć, że rozwiązanie to budzi poważne wątpliwości aksjologiczne i z tych samych przyczyn, z jakich nie jest zasadne wprowadzenie utraty mocy rozrządzeń dokonanych na rzecz byłego współmałżonka, nie jest również w mojej ocenie zasadne wprowadzanie wskazanej przesłanki niegodności dziedziczenia. Decyzja o pozbawieniu korzyści *mortis causa* osoby uchylającej się od obowiązków rodzinnych wobec spadkodawcy powinna należeć do tego ostatniego, a nie do ustawodawcy.

by rozrządzenia utraciły moc, powodowałyby zagrożenie, że dojdzie do „skorygowania” rozrządzeń w sytuacjach, w których wcale nie będzie to wolą testatora. To z kolei rodziłoby nadmierną ingerencję w zasadę swobody testowania.

STRESZCZENIE

Wpływ prawomocnego wyroku orzekającego o rozwiązaniu małżeństwa przez rozwód na ważność i skuteczność rozrządzeń *mortis causa* na rzecz (byłego) małżonka dokonanych w czasie trwania małżeństwa

Niniejszy artykuł stanowi głos w dyskusji na temat zasadności wprowadzenia do polskiego porządku prawnego regulacji przewidującej nieważność albo bezskuteczność nieodwołanych rozrządzeń na wypadek śmierci dokonanych na rzecz małżonka w czasie trwania małżeństwa w związku z późniejszym rozwiązaniem małżeństwa przez rozwód. Analiza tego zagadnienia została przeprowadzona w kontekście rozwiązań obowiązujących w krajach zachodnioeuropejskich, które wprost regulują tę kwestię, odwołując się do rzeczywistej bądź hipotetycznej woli testatora. W artykule zaprezentowano tezę, że nie ma podstaw, by uznawać rozrządzenia dokonane na rzecz małżonka w czasie trwania małżeństwa, które następnie ustało przez rozwód, za bezskuteczne bądź nieważne. Wola testatora manifestuje się bowiem przez brak odwołania takich rozrządzeń.

Słowa kluczowe: testament; rozrządzenie na wypadek śmierci; małżeństwo; rozwód

SUMMARY

The influence of the final and binding sentence dissolving a marriage by divorce on validity and effectiveness of the dispositions *mortis causa* in favour of (ex-)spouse made during the marriage

The presented article contributes to the discussion on the legitimacy of introducing into the Polish law a regulation providing invalidity or ineffectiveness of dispositions *mortis causa* made in favour of the spouse during

the marriage which has been subsequently dissolved by divorce. The analysis of this question was carried out in the context of regulations being in force in various Western European countries which refer to the real or hypothetical will of the testator. In the article, a thesis was proposed according to which there are no reasons to consider dispositions made in favour of the spouse during the marriage which was subsequently ceased by divorce as ineffective or void. The will of the testator is manifested by the lack of revocation of such dispositions.

Keywords: last will; disposition *mortis causa*; marriage; divorce

BIBLIOGRAFIA

- Bagan-Kurluta K., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. M. Załucki, Warszawa 2019.
- Borysiak W., w: *Komentarze prawa prywatnego*, t. IVA: *Kodeks cywilny. Komentarz. Spadki*, red. K. Osajda, Warszawa 2019.
- Busse R., *Verfügungen von Todes wegen Geschiedener*, „Mitteilungen der Rheinischen Notarkammer” 1998, z. 7/8.
- Cañizares Laso A., *Disposición testamentaria en favor del cónyuge y divorcio posterior*, w: *Persona y Estado en el umbral del siglo XXI*, red. A. Salinas de Frías, Málaga 2001.
- Casas Vallés R., *Las disposiciones testamentarias en favor del cónyuge y las vicisitudes del matrimonio (Sobre el art. 132 del Código de Sucesiones de Cataluña [1])*, „Anuario de derecho civil” 1993, nr 4.
- De Benito Fraile E.J., *La codificación civil y los derechos forales (1808–1833)*, „Cuadernos de Historia del Derecho” 2012, nr 19.
- Döbereiner C., *Frankreich*, w: *Erbrecht in Europa*, red. R. Süß, Bonn 2015.
- Dyoniak A., *Dziedziczenie testamentowe rozwiedzonego małżonka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1988, z. 3.
- García Pérez R., *Derechos forales y Codificación civil en España (1808–1880)*, „Anuario de historia del derecho español” 2012, nr 82.
- Hau W., Poseck R., w: H.G. Bamberger, H. Roth, W. Hau, R. Poseck, *Beck’scher Online-Kommentar BGB*, München 2020.
- Kuźmicka-Sulikowska J., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, Warszawa 2021.
- Lehrmann F.K., w: *juris Praxiskommentar BGB. Erbrecht. Band 5*, red. W. Hau, Saarbrücken 2007.

- Leipold D., w: *Münchener Kommentar zum BGB. Band 11. Erbrecht*, red. S. Kessal-Wulf, München 2020, BeckOnline.
- Łączkowska-Porawska M., w: *Kodeks cywilny, t. 3: Komentarz. Art. 627–1088*, red. M. Gutowski, Warszawa 2022.
- Miquel González J.M., *Notas sobre „la voluntad del testador”*, „Revista Jurídica Universidad Autónoma de Madrid” 2002, nr 6.
- Osajda K., *Ustanowienie spadkobiercy de lege ferenda*, „Studia Prawa Prywatnego” 2009, nr 1.
- Pawliczak J., w: *Komentarze prawa prywatnego, t. 5: Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2017.
- Pazdan M., w: *Kodeks cywilny, t. 2: Komentarz. Art. 450–1088*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2021.
- Peruga Pérez E., *La relevancia de la affectio maritalis en la ineficacia sobreenvenida de las disposiciones testamentarias por crisis matrimonial o de convivencia: Comentario crítico de la sentencia del Tribunal Superior de Justicia de Cataluña 14/2019, de 21 de febrero. Una propuesta de interpretación del artículo 422-13 del código civil de Cataluña*, „Revista Catalana de Dret Privat” 2019, nr 21.
- Plaza Penadés J., *El Derecho Civil, los Derechos Civiles forales o especiales y el Derecho Civil autonómico*, „Revista Electrónica de Derecho Civil Valenciano” 2012, nr 12, <https://core.ac.uk/download/pdf/71025569.pdf>.
- Sánchez-Rubio García A., *Cuestiones de invalidez testamentaria en la sucesión aragonesa*, „Revista de derecho civil aragonés” 2010, nr 16.
- Schlitt G., *Das Erbrecht in der Ehekrise*, „Zeitschrift für Erbrecht und Vermögensnachfolge” 2005, z. 3.
- Sokołowski T., Żok K., w: *Kodeks cywilny, t. 3: Komentarz. Art. 627–1088*, red. M. Gutowski, Warszawa 2022.
- Weidlich D., w: *Palandt. Bürgerliches Gesetzbuch*, München 2017.
- Wierciński J., *Uwagi o teoretycznych założeniach dziedziczenia ustawowego*, „Studia Prawa Prywatnego” 2009, nr 2.
- Witczak H., *Skutki wyłączenia od dziedziczenia*, „Rejent” 2009, nr 3.
- Zubero Quintanilla S., *La voluntad real del testador. Ineficacia de disposiciones testamentarias por crisis posterior al otorgamiento del testamento*, „Revista de derecho privado” 2020, nr 4.

